

Türkçe Sadi ve Hafız Çevirileri

İBRAHİM OLGUN

İranlılar, günümüze değin birçok büyük şairler yetiştirmişlerdir. Bunlardan destan şairi Fırdevsi'yi, çok değişik özellikleriyle, bir yana bırakırsak, bu edebiyatın doğuda ve batıda kendilerini kabul ettirmiş iki büyük sanatçısı Sadi ve Hafız başta gelir.

Sadi, doğu düşüncesini, felsefesini en basit halktan hükümdara değin benimsetebilmiş büyük bir bilgedir. İslam dünyasında onu okuyan herkes onun anlattığı yaşama, onun beğendiği davranış biçimine uymayı yeğler. Her olaydan çıkardığı sonuçları, daha güzel anlatılması mümkün olmayan, özgün bir biçimde bizlere anlatır. Böylesine anlatıma eskiler *sehl-i mümteni* derlerdi.

Felsefeyi, hikmeti yaşama sokmak, farkında olmadan kişileri bir bilgiler toplumunun üyesi yapıvermek... İşte bence Sadi'nin yüce dehasının öz niteliği budur.

Bu nedenledir ki, İslam dünyasında Farsça öğrenmeye başlayan ve de bu dili okuyan herkes, Sadi'yle yola çıkar. Farsçanın güzelliğini, anlatım ve sanat gücünü onun yapıtlarında tadar ve tanır. Yedi yüzyıldan beri bu hep böyle olagelmıştır. Yapıtları binlerce kez yazılmış, milyonlarca basılmıştır. Kutsal kitap gibi baş üzerinde gezmiştir.

Bizde de, bundan elli yıl öncesine değin *Gülistan*, ortadereceli okullarımızda okunan, ezberlenen klasik bir yapıtı.

Ziya Paşa, *Harabat* adlı ünlü antolojisinin mukaddimesinde Sadi'yi uzun uzun övdükten sonra:

*Vasf olunmaz anın kemâli
Bir kavimde gelmedi misâli*

demıştır.

Türk edebiyatında, daha XIV. yüzyıldan başlayarak, başta *Gülistan* olmak üzere, Sadi'nin yapıtlarının çevirileri ve açıklamalarıyla karşılaşırız.

Sadi'den ilk çeviriyi yapan, XIV. yüzyıl şairlerimizden, *Suheyl ü Nevbahar* adlı mesnevinin yazarı Ahmet oğlu Mesut'tur; *Ferheng-nâme-i Sadi* adıyla, h. 755 (1354)'te, *Bostan*'ın 4000 beytinden 1073'ünü manzum olarak dilimize çevirmiştir. Bu yapıtı Kilisli Rıfat (Bilge) ve Veled Çelebi (İzbudak), bir önsözle bastırmışlardır (İstanbul 1340-1342).

Gülistan'ın Türkçe en eski çevirisi ise Türkçenin Çağatay lehçesi ürünlerindendir. Memlûkler döneminde Mısır'da Saraylı Seyf adlı bir Türk

tarafından çevrilen bu yapıttan ilk kez Macar Türkoloğu J. Thúry 1903 yılında bir yazısında söz etmiştir. Rahmetli hocamız Prof. Ragıp Hulusi Özdem, *Milli Tettebular Mecmuası*'nda bu bilgiden yaptığı bir çeviride bu kitaptan Türk aydınlarını haberli kılıyordu (II, 4, 1331 [1915]). Bu yapıttan *Kitab-ı Gülistan Bî't-Türkî* olarak söz ediliyordu. Yazarın kendi elyazısıyla kitabın tek nüshası, Amsterdam'da Hollanda Devlet Kitaplığındadır.

Gülistan çevirisinin sonunda, h. 793 (1391)'te tamamlandığı yazılıdır. Bu yapıtı Türk Dil Kurumu tıpkıbasım olarak Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk'un önsözüyle yayımlamıştır.¹

Seyf-i Serayî'nin *Gülistan* çevirisinden yedi yıl sonra (1398) Anadolu dışında bir başka *Gülistan* çevirisine daha rastlamaktayız. Bize bu yapıttan ilk kez Prof. Zeki Velidi Togan, Londra ve Tahran'daki "İslâmî Yazmaların Bazılarına Dair" başlıklı yazısında söz etmektedir.²

Daha sonra müteveffa János Eckmann, bu yapıt üzerinde ciddi bir çalışma yapmıştır.³ Bu çeviriyi Sibicâbî sanlı bir Türk yapmış ve Timur'un oğlu Miranşah'ın oğlu Mehmet Sultan'a 1403 tarihinde sunmuştur. Kitap, baştan 2-3, sondan da 6-7 yaprak eksiktir. Tamamı 110 yapraktır.

Sibicâb (Sayram) Taşkent'in kuzeyinde küçük bir kasabadır.

Rahmetli hocamız Kilisli Rifat, XV. yüzyılın başlarında Kadı Manyas-oğlu Mahmut adlı başka bir *Gülistan* çevirmeninden de söz etmektedir.⁴ Kitabının önsözünde yazar, 833 (1430) yılında bu çeviriyi yaptığını ve Murat b. Mehmet Han'a yani Sultan II. Murat'a sunduğunu bildirmektedir. Kilisli Rifat, bu betiğin iki nüshasından söz etmektedir. Bunlardan biri kendindedir ve dörtte üçü eksiktir. İkincisi ise Üniversite Kütüphanesi yazmaları arasında 3010 numarada kayıtlıdır. Bu nüshanın da dörtte üçü eksiktir. Feridun Nafiz Uzluk ise, bu kitabın başka nüshalarının bulunduğunu da bildirmektedir. Bunlardan biri İstanbul Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü Kitaplığında, bir başkası ise Ankara Milli Eğitim Kitaplığında 610 numarada kayıtlıdır. Her iki nüsha da tamam ve güzeldir. Ankara'daki nüshada manzum bölümler manzum, mensur bölümler de mensur olarak çevrilmiştir. Birinci bölümden o günkü Türkçeye bir örnek verelim: "Zaman-ı evvelde bir padişah bir esiri buyurdu ki tepeleyeler. Bi-çare ki dirlikte nevmîd oldu, padişaha sövdü ve hayli sakat söyledi. Bu mücerrebdir ki, her kim dirlikden ümidin kese, ne kim gönlünde var, diline gelür."

XV. yüzyıldan sonra toplumumuzda Farsça öğrenimiyle ilgili gereçler gittikçe artmıştır. Halimî'nin *Farsça-Türkçe Sözlüğü*'nü, XVI. yüzyılda Şahidî-i Mevlevî'nin sözlüğü izlemiştir.⁵

¹ Seyf-i Serayî, *Gülistan Tercümesi*, (önsöz: Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk) Ankara 1954, TTK. Basımevi, XVIII. 373 s.

² *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III, 1960, s. 149.

³ *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Ankara 1968.

⁴ Kilisli Rifat, *Gülistan Tercümesi*, Ahmet Halet Kitabevi, 1958, 7. basılış, önsöz s. 7.

⁵ Bkz. Ziya Şükûn, *Ferheng-i Ziya*, önsöz.

XVI. yüzyıldan sonra Sadi ve Hafız çeviri ve şerhlerine yazında daha büyük bir yer verildiğine tanık oluyoruz. Bu dönemdeki çevirmenlerin başında, şair Süruri gelir. *Osmanlı Müellifleri* ondan şöyle söz etmektedir: “Süruri Mustafa Efendi (Muslihiddin). Kudemâ-yı Şuarâ ve ulemâdan olup Gelibolu’dandır... Sadi’nin *Gülîstan*’ını ve *Dîvân-ı Hâfız*’ı şerh etmiştir. Maamâfih, lisan-ı Farsî’nin gavamıza (inceliklerine) dair bazı noktalarda hatâları bulunur.” (II, 235). *Hasan Çelebi Tezkiresi*’nde onun için, “*Mesnevi* ve *Bostan*’a ve *Dîvân-ı Hâfız*’a ve *Gülîstân*’a Arabî şerhi vardır. Süruri merhumun müellefâtı, avâm yanında makbûl ve mergubdur, lâkin Farsî -dân ve Ehl-i irfân olan yârâna hâli ve mahcûb (gizli) değildir. Zebân-ı Farsî’nin dekayık ve nikât (nükter) ve durûb-ı emsâl (atasözleri) istimâlâtında aczi zâhir olduğundan gayri şerh-i lugatta dahi âciz ve kasır idügi rûşen ve bâhirdir.” der.⁶

Süruri’nin Fars edebiyatıyla ilgili olarak -başta Mevlâna’nın *Mesnevi*’si olmak üzere- yaptığı çeviri ya da şerhlerden hiçbiri basılmamıştır. Birçok yazmaları kitaplıklarımızda bulunmaktadır.

Hasan Çelebi’nin Süruri için verdiği bilgilerde kimi yanlışlar hemen dikkatimizi çekmektedir. Bir kez, sözünü ettiği çeviri ve açıklamalar Arapça değil, Türkçedir. Sonra bu denli eleştiride de pek haklı sayılmaz. Ancak, Süruri çeviride metnin daha çok çıplak anlamını vermiştir. Fazlaca ayrıntılara ve yorumlara girişmemiştir. Bu da yorumlara büyük önem veren eskileri doyurmamaktadır. Aslında Farsçadan çeviri ya da şerh yapan yazarlar genellikle çağdaşları ya da kendilerinden sonra gelenler tarafından beğenilmemişlerdir. Bunda doğuda gerçek eleştiri geleneğinin kurulamamış olmasının payı büyüktür.

Bizde bulunan ve Süruri’nin ölüm yılı olan h. 969 (1561) tarihini taşıyan Hafız Şerhi’nin birinci cildini yazar, şu sözlerle bitirmektedir: “Kesret-i iştigalim ve teşvîş-i hâlim ve teferruk-ı bâlim ve şümûlü’l-mâlim var iken Dîvan-ı Hâce Hâfız ve beyân-ı meânî-i lafız on ay mikdârı zamânda bu denli evânda nısf mikdârı şerh olunub ayn harfi şerhine gelinüb andan şurûa tasmîm ve bu vechile tetmîm olunmuştur.”

Buradan da anlaşıldığı gibi yazar birçok işleri, görevleri arasında kitabının birinci cildini on ay gibi kısa bir sürede tamamlamıştır. Gerçi doğuda eski yazarlardan birçoğu yapıtlarını çok kısa bir süre içinde yazdıklarını söyleyerek gizli bir övünme payı çıkarırlar. İçlerinden kimileri de, kendilerine meleklerin yardımcı olduğu izlenimini bile verdikleri olur.

XVI. yüzyılın sonlarında yaşamış bir Sadi ve Hafız çevirmeni de Pirzerinli Şem’i (Şem’ullah) Efendi’dir. Ünlü Şeyh Vefa Halifesi Ali Dede hâlifelerindendir. *Gülîstan*, *Bostan*, *Hafız Divanı* ve *Mesnevi* gibi yapıtlara açıklamalar (şerhler) yapmıştır. Kaynaklarda 1000 (1591) tarihinde öldüğü ya-

⁶ Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü’ş-şuarâ* (Eleştirmeli baskıya hazırlayan: Dr. İbrahim Kutluk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978.

zıdır. Bunun da birçok kitaplıklarımızda yapıtlarının yazmaları bulunmaktadır. Çağdaşı Süruri'ye göre daha çok beğenilmiş ve sevilmiştir. Ama, bu da birçok eleştirilere uğramaktan kendini kurtaramamıştır. Kitapları basılmamıştır. (Süruri ve Şem'i üzerinde daha çok bilgi için bkz. İbrahim Olgun, "Mesnevi Şerhleri", *Değirmen* dergisi, sayı 3, İst. 1943)

Türk yazınında Sadi ve Hafız'ı en iyi biçimde çeviren ve yorumlayanlardan biri, Sûdî'dir. Osmanlı bilginlerindendir. Bosnalıdır. Farsçayı Diyarbakır'da Muslihiddin Lârî'den öğrenmiştir. İstanbul'a dönüşünde *Mesnevi*'yi, Sadi'nin *Gülistan*⁷ ve *Bostan*'ını,⁸ *Hafız Divanı*'nı⁹ şerh etmiştir. Yetenekli, kültürlü bir çevirmen ve iyi bir yorumcu olmasına karşın onun için de, "matbu eserlerinde kavâid-i Fârsiyece bazı hatalara tesadüf olunmakla beraber bâis-ı istifâdedir" denmiştir.¹⁰ Oysa oldukça iyi bir şair olan Sûdî'nin Sadi ve Hafız şerhlerinin kendinden önce gelenler içerisinde de, kendinden sonra gelenler arasında da özel bir yeri vardır. Farsçayı iyi bilen, aynı zamanda bir bilgin ve sûfi olan Sûdî'nin şerhleri erbabınca çok beğenilmiş ve sevilmiş, bu konularla uğraşanlar için başvuru olan güvenilir bir kaynak olmuştur. Birçok yazma nüshaları olduğu gibi birkaç kez de basılmıştır. Bundan birkaç yıl önce de Farsçaya çevrilerek İran'da büyük bir ilgiyle beğenilmiş, okunmuştur.¹¹

Sûdî, çeviri ve yorumlarını yaparken eleştirili bir yöntem de izlemiştir. Açıklamalarını yaparken kendinden önceki ünlü Sadi ve Hafız yorumlayıcıları Süruri ve Şem'i'yi eleştirmiştir. 1005 (1596) tarihinden sonra ölen Sûdî, İstanbul'da Aksaray'da Yusuf Paşa Camii bahçesinde gömülüdür.

Gülistan'ın bir başka çevirisi de *Tacü't-tevârîh* yazarı Şeyhülislam Hoca Sadüddin Efendi'nin ikinci oğlu Esad Efendi tarafından yapılmıştır. Esad Efendi, h. 978 (1571) yılında doğmuş, h. 1024 (1615) yılında I. Ahmed'in saltanatı gününde şeyhülislam olmuştur. H. 1034 (1624-25) yılında da ölmüştür. Beyitleri manzum olarak çevirmiştir. Çeviride bağımsız davranmıştır.¹²

⁷ Sûdî'nin *Gülistan* şerhleri için bkz:

— *Gülistan Şerhi*, çeviren ve şerh eden: Sûdî Bosnavî, İstanbul 1249, Darû't-tibaati'l-Âmire, 513 s.

— *Gülistan Şerhi*, 2. bs., çeviren ve şerh eden: Sûdî Bosnavî, İstanbul 1276, Darû't-tibaati'l-Âmire, 513 s.

— *Gülistan Şerhi*, çeviren ve şerh eden: Sûdî Bosnavî, İstanbul 1286, Matbaa-i Âmire, 512 s.

— *Şerh-i Gülistan*, şerh eden: Sûdî Bosnavî, 2. c., İstanbul 1288, Matbaa-i Âmire.

— *Gülistan Şerhi*, çeviren ve şerh eden: Sûdî Bosnavî, İstanbul 1291, Darû't-tibaati'l-Âmire, 513 s.

⁸ *Şerh-i Bâstân*, 2. c., şerh eden: Sûdî Bosnavî, İstanbul 1288, Matbaa-i Âmire.

⁹ *Şerh-i Divan-ı Hafız*, şerh eden: Sûdî Bosnavî, 3. c., İstanbul 1250.

¹⁰ Bursalı Mehmet Tahir: *Osmanlı Müellifleri*, II, 232.

¹¹ Sûdî, *Şerh-i Sûdî ber Hâfez* (çeviren: İsmet Settârzâde). Eserin I. cildi 1341'de, II. cildi 1342'de Tahran'da yayımlanmıştır.

¹² Sadi-i Şirazi, Şeyh: *Gülistan* kitabının tercümesidir. Tercüme ve şerh eden Hoca Sadüddin Efendi-zade Mehmet Esad. (Tashih eden ve yayımlayan: Şevketbey-zade Safvet, İstanbul, 5+500 + 5 s.)

Gülîstan ve *Bostan* yorumcuları arasında XVI. yüzyılın ünlü şairlerinden Bursalı Hevâî (Mustafa Efendi)'nin de özel bir yeri vardır. Şerhlerinde o da Sûdî gibi çağdaşları Süruri ve Şemî'yi eleştirmiştir. Kâtip Çelebi onu *Bostan* yorumcularının en iyisi olarak gösterir.¹³ (*Keşfü'z-zunûn* I, 244) H. 1017 (1608) yılında ölmüştür.

Yine XVI. yüzyılda yaşamış büyük bir bilgin olan Tireli Aysî Mehmed Efendi'nin (ölm. h. 1076 [1607]) de bir *Gülîstan Şerhi* vardır.¹⁴ Yine XVI. yüzyılda yaşamış şair ve bilginlerden biri olan Karatovalı Zaîfî Efendi (Zaîfî Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nuriddin Efendi) gününün ünlü *Gülîstan* şâriklerindendir. Ölümü h. 960 (1552)'dan az sonra olduğu sanılmaktadır. Buna göre kendi çağdaşları arasında en eski *Gülîstan* çevirmeni ve yorumlayıcısı Zaîfî olabilir.¹⁵

Ünlü Lamiî Çelebi (ölm. h. 938 [1531]), yalnız *Gülîstan*'ın dibacesini Türkçeye çevirmiştir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında (ölm. h. 1012 [1603]) Mekke Mollası payesine erişmiş olan Hüseynü'l-Kefevî'nin, birçok yapıtları arasında Sadi ve Hafız şerhleri anılmaya değer. Bir nüshası Hamidiye Kütüphanesinde bulunan *Bûstân Efrûz-ı Cinân* adındaki *Gülîstan* şerhinin önsözünde özyaşam-öyküsünden ve kimi kendi yapıtlarından söz etmektedir.¹⁶

Sayın Hikmet İlaydın, kendilerinde bulunan bir yazmadan söz ederek şöyle demektedir: "*Fihrist-i Gülîstan-ı Şeyh Sadi* adını taşıyan bu eser, ortalarında geçen bir kayıttan anlaşıldığına göre, Kâtip İbrahim adlı bir zat tarafından, *Gülîstan*'ın sade manzum kısımları nazmen tercüme edilmek suretiyle meydana getirilmiştir. Yalnız sekizinci bab, hikmetleriyle, mev'izeleriyle aynen çevrilmiştir. Kitabın yazıldığı yıla ait bir tarih kaydına rastlanmıyor. Mühüründe Muhammed b. Halil yazılı olan bir zat, oğlu Mustafa'ya hediye etmek üzere, h. 984 (1575) Muharreminde bu kitabı satın alıyor. Eser, h. 1037 (1627) tarihinde bir başka zata ve h. 1053 (1644)'de Seyfeddin b. Ali adlı bir kişiye geçiyor. İmlasının, yazısının biçimine göre bu kitabın en az XVI. yüzyıl başlarında meydana getirildiğini düşünebiliriz. 83 yapraktan meydana gelen eserin her sayfasında 17 satır vardır. Mısraların çoğu yan yana yazılmıştır. Çerçevesi ve serlevhalar kırmızıdır. Nazım, nazımla tercüme edilirken gerek şeklin, gerek veynin aynı kalmasına ve tercümenin kelime kelime olmasına elden geldiğince dikkat edilmiştir..."¹⁷

Osmanlı bilginlerinden kimileri de *Gülîstan*'ı analitik bir bölümleme ve incelemeye tabi tutmuşlardır. Bursalı M. Tahir Bey'in verdiği bilgiye göre: (*Osmanlı Müellifleri* II, 236) Farsî-dân ulemâ-yı Osmâniyyeden Ali b.

¹³ Havâî'nin öbür yapıtları için bkz. *Osmanlı Müellifleri* II, 488.

¹⁴ Yaşamı ve öbür yapıtları için bkz. *Osmanlı Müellifleri* I, 395.

¹⁵ Zaîfî'nin öbür yapıtları için bkz. *Osmanlı Müellifleri* II, 293.

¹⁶ Bütün *Gülîstan* yorumcuları için bkz. *Keşfü'z-zunûn* II, 1504. Hüseynü'l-Kefevî için bkz. *Osmanlı Müellifleri* I, 276.

¹⁷ Hikmet İlaydın, *Gülîstan* çevirisi, Ankara 1946, önsöz s. 55

Hacı Osman isminde bir zât da *Gülîstan*'a âit *Miftâh-ı Gülîstan* ismiyle beş fasıl üzere müretteb bir eser yazmıştır ki fusûlû (bölümleri) bervech-i âtidir: 1. Âyât (*Gülîstan*'da geçen ayetler). 2. Ehâdis (*Gülîstan*'da geçen hadisler). 3. Eş'ar-ı Arabiyye (Arapça şiirler). 4. Kelâm-ı kibar (ulu kişilerin sözleri). 5. Lügat (sözcükler).

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Türkler ta XIV. yüzyıldan beri, özellikle XVI. yüzyıldan sonra gerek Sadi'yi, gerek Hafız'ı derinlemesine incelemişlerdir.

Gülîstan'da geçen sözcükleri bir araya toplayan bir yapıt daha tanıyoruz: *Gülîstan ve Lugat-ı Güldeste*.¹⁸ Batı ülkelerinde bellibaşlı şairler ya da yazarlar için böyle özel sözlükler yapılagelmıştır. Doğuda İran'da da *Hayyam Sözlüğü*, *Sadi Sözlüğü* gibi yapıtlara rastlanmaktadır. Örneğin, bizde bir Ahmet Rasim ya da bir Hüseyin Rahmi sözlüğü hazırlanmış olsaydı, ne denli yararlı olurdu!..¹⁹

Ünlü Hafız çevirmenleri arasında Konevi Muhammed Vehbi Efendi'nin özel bir yeri vardır. Mevlevî sûfîlerinden biri olan bu zat, zamanında Konya'da Eş'arî-zade sanıyla anılmıştır. H. 1244 (1828-29) yılında ölen Mehmet Efendi, Mevlâna Türbesi çevresinde gömülüdür. *Hafız Şerhi* birkaç kez basılmış ve pek çok okunmuştur.²⁰ Bu konuyla yakından ilgilenenler Sûdî şerhlerine daha çok güven duymuşlardır.

Gülîstan'ın bir başka çevirisi de İzzet ve Saip Beylerin ortaklaşa yaptıklarıdır.²¹ Beyitler manzum olarak çevrilmiştir. Bu çeviri aslına oldukça uygundur.

XIX. yüzyıl sonlarında basılan bir başka çeviri de Şehzade Reşad'ın hocası Mehmet Sait Efendi'ye aittir. Sait Efendi, çevirisine *Mülîstan* adını vermiştir.²² Başarılı bir çeviri olduğu söylenemez. Türkçesi bir hayli bozuktur. Kitap iki sütun üzerine basılmış, sağ yana Farsça metin konmuştur.

Abdülhamit döneminde daha çok öğrencilere Farsça öğrenmede yardımcı olmak üzere Cafer Tayyar b. Ahmet Salim adında bir zat tarafından hazırlanmış ve birkaç kez *Zübde-i Gülîstan*²³ ve *Rehber-i Gülîstan*²⁴ adlarıyla

¹⁸ *Gülîstan ve Lugat-ı Güldeste*, lügatı yapan: Ahmet Mazhar, İstanbul (t. y.), Matbaa-ı Harbiyye, 144+207 s.

¹⁹ Biraz değişik nitelikte olmakla birlikte Ali Püsküllüoğlu'nun *Yaşar Kemal Sözlüğü*, bu tür çalışmalar için bir başlangıçtır.

²⁰ *Şerh-i Divan-ı Hafız*, 2. c., şerh eden: Muhammed Vehbi Konevi, Bulak 1273, öbür baskıları: İstanbul 1286, İstanbul 1288, Matbaa-ı Âmire.

²¹ *Tercüme-i Gülîstan-ı Sadi*, çeviren: Ahmet Saib-İzzet, İstanbul 1292, 3×9×2×227 s.

²² *Gülîstân-Mülîstân*, çeviren: Sait Efendi (y. y.) 1291.

²³ *Zübde-i Gülîstan*, hulâsa ve şerh eden: Cafer Tayyar b. Ahmet Salim, İstanbul 1299 (1302), Kantar Biraderler Matbaası (Matbaa-ı Osmaniyye), 355+1 s.

Zübde-i Gülîstan, çeviren ve şerh eden: Tayyar, İstanbul 1301 (1302), Mahmut Bey Matbaası (Matbaa-ı Osmaniyye), 335 s. not: Şerh kenardardır.

— *Zübde-i Gülîstan*, çeviren: Tayyar. 2. bs., İstanbul 1306, Matbaa-ı Âmire, 355+1 s. not: Kenarda şerhi vardır.

— *Zübde-i Gülîstan*, Tercüme eden: Tayyar, İstanbul 1301, 330 s.

Gülistan'ı kelime kelime açıklayan kitaplar bastırılmıştır ki, bunları çeviri ya da şerh olarak değerlendirmek güçtür.

Kaynaklarda daha birtakım şerhlerden söz edilmektedir. XVI. yüzyıl Mevlevi şairi Muğlalı Şâhidî'nin, Hasan Çelebi tezkiresinde anılan (I, 510) *Gülistan Şerhi* gibi.

Bu denli çeşitli çeviriler, açıklamalar, seçmeler yapılmakla birlikte, bundan otuz yıl öncesine dek ilgilenenlerin hemen ellerine alıp okuyabilecekleri iyi bir *Gülistan*, *Bostan* ya da *Hafız* çevirisi yoktu. Bu büyük bir gereksinmeydi. Bunu gören Ahmet Halit Kitabevi, Kilisli Rifat'la anlaşarak, ona bir *Gülistan*²⁵ bir de *Bostan*²⁶ çevirisi yaptırmıştı. 1941'de ilk basım yapılan *Gülistan*'ın bu baskısı dört ay gibi kısa bir sürede tükendi. Ondan sonra 1958 yılına değin yedi baskı yapıldı. Sekizinci baskı da bir başka yapımcı tarafından gerçekleştirildi. *Bostan* da bu süre içersinde dört kez basılmıştı. Her iki yapıt da böylesine bir ilgi görmüştü.

Kilisli'nin *Gülistan*'ının ilk baskısıyla ilgili olarak benim de bir anım var: Kilisli Rifat Bey, bizim Arapça hocamızdı. Zeynep Hanım Konağı yandığı için Edebiyat Fakültesi Dolmabahçe Sarayı yanındaki Resim ve Heykel Müzesi binasına taşınmıştı. Bir gün hoca derse her zamankinden daha neşeli olarak girmişti. Biz sormadan kendisi anlatmaya başladı. Fakülte, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü onuruna bir çay vermiş. Dekan Hamit Ongunsu, öğretim üyelerini birer birer Paşa'ya tanıtmış. Sıra Rifat Hoca'ya gelince, İnönü: "Sizi tanıyorum, yeni çıkan *Gülistan* tercümenizi okudum, beğendim." demiş. Rahmetli Hoca, o gün sevincinden adeta uçuyordu.

Kilisli Rifat'ın çevirisi o gün için büyük önem taşıyordu. Hoca, Arapça ve Farsçayı iyi bilirdi. Türkçesi de işlekti. Meşrutiyetten sonra Ziya Gökalp'la birlikte çalışmışlardı. Birçok atasözleri derlemişti. Öz Türkçeye bağlılığı vardı. Başta *Divanü Lûgat-it-Türk* olmak üzere en eski sözlüklerle de o uğraşmıştı. Geçimini çeviriler yapmakla, ona buna küçücük paralar karşılığı değerli yazma kitapları kopya etmekle sağladığı için, sözcükleri seçmeye, daha iyisini aramaya vakti yoktu. Bu alışkanlığın etkisini doğal olarak *Gülistan* ve *Bostan* çevirilerinde de görüyoruz. İlk kez *Kitâb-ı Dede Korkut*'u da yayımlayan oydu. Onun etkisinden de kendini bir türlü kurtaramıyordu. Sözgelisi, *Gülistan*'ın 45. sayfasından alınmış şu birkaç cümleye bakalım: *Seher kuşu ötmeye başlayınca gecenin perişanlığını unuttu. Beri taraftan süvariler, bütün gece at koşturdular, iz sürdüler. Nihayet, padişahın izini bul-*

²⁴ *Rehber-i Gülistan*, şerh ve tefsir eden: Cafer Tayyar b. Ahmet (genişletilmiş 2. bs.), İstanbul 1308, Matbaa-i Âmire, 8+459 s.

²⁵ *Gülistan*, çeviren: Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1941, Ahmet Halit Kitabevi, 199 s. "Şarktan-Garptan Seçme Eserler, 9" 8. bs. için bkz. *Bostan* ve *Gülistan*, s. bs. tercüme eden: Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1968, Can Kitabevi, 519 s.

²⁶ *Bostan*, çeviren: Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1942, Ahmet Halit Kitabevi, 238 s. "Şarktan Garptan Seçme Eserler, 25-26" *Bostan*, çeşitli tarihlerde sözü edilen yayımevi tarafından beş kez basılmıştır. 5. bs. 1962 tarihliidir.

dular. Geldiler, padişahı o meydanda at üzerinde gördüler. Atlarından indiler, yaya olarak koştular. Huzura geldiler, yerlere eğildiler. Askerin dalgalanmasından yer deniz gibi oldu.

Büyükler oturdular, sofralar kuruldu, yediler, içtiler, eğlenceli bir âlem geçirdiler . . .

Gelişigüzel alınmış şu birkaç satır, yukarıda belirtilen özellikleri açıklar niteliktedir.

Kilisli Rifat Bilge'nin *Gülistan* çevirisinin baskısından sonra Milli Eğitim Bakanlığı Doğu-İslam Klasikleri dizisinde Hikmet İlaydın'ın *Gülistan* çevirisi yayımlandı. Her cümlesi hatta her kelimesi büyük bir dikkat ve titizlikle seçilerek yapılan bu çeviri, bize Sadi gibi çok kolay söyleyen, fakat bir başka dile çok zor çevrilebilen bir dehayı, mümkün olan en iyi, en doğru ve en güzel biçimde aktarmaktadır.

Çevirenin dikkati, zevki, titizliği, sanat ve edebiyattaki büyük birikimi ve anlatımdaki üstün yeteneği, okuyana Sadi'nin Türkçe konuştuğu izlenimini vermektedir. Bu gerçeğin bugüne değin açık seçik bir biçimde ortaya konulmamış olması, büyük bir eksiklik sayılmalıdır. İlaydın, bu çeviriyi yaparken bizde daha önce yazılmış güvenilir örnekleri gözden geçirdiği gibi batıdaki en başarılı çevirilerden sayılan Defrémercy'nin Fransızca çevirisini de elinin altında bulundurmıştır. Kitaba 68 sayfalık bir önsöz koyduğu gibi, sona bir de 165 sayfalık "Notlar, Açıklamalar ve Lugatçe" bölümü eklemiştir. Böylece, önsözle birlikte bu bölüm 235 sayfalık ayrı, önemli bir kaynak ve başvuru kitabı oluşturmaktadır.

Hikmet İlaydın'ın *Gülistan*²⁷ çevirisinden gelişigüzel bir örnek verelim:

Ay Yüzlü Güzel

"Hatırlarım: Gençlik günlerimde bir mahalleden geçer, bir ay yüzlüyü seyredirdim.

Bir temmuz ayındaydı, sıcağı ağzın suyunu kurutuyor, kızgın rüzgârı kemiğin iliğini kaynatıyordu. İnsanlık hali, öğle güneşinin sıcağına dayanamadım. Bir duvarın gölgesine sığındım. Birazcık su ile içimdeki temmuz hararetini söndürecek birini gözlüyordum.

Ansızın bir ev dehlizinin karanlığında bir aydınlık gördüm. Bir güzellik ki fesahatin dili onun dilberliğini anlatamaz. Sanki karanlık gecede şafak söküyor, yahut karanlıklar diyarından bengisu çıkıyor.

Elinde bir bardak karlı su vardı. İçine şeker dökmüş, gülsuyu katmış-

²⁷ *Gülistan*, çeviren: Hikmet İlaydın, Ankara 1946, Milli Eğitim Basımevi, 69+489 s.

— *Gülistan*, 2. bs., dilimize çeviren: Hikmet İlaydın, İstanbul 1963, Milli Eğitim Basımevi, XI+400 s.

— *Gülistan*, 3. bs., dilimize çeviren: Hikmet İlaydın, İstanbul 1966, Milli Eğitim Basımevi, XI+400 s.

— *Gülistan*, çeviren : Hikmet İlaydın, İstanbul 1974, Hürriyet Yayınları, İslam Klasikleri, XIV+ 319 s,

tı. Ama bilmiyorum, bunu gülsuyu ile mi kokulandırmış, yoksa oraya yüzünün gülünden birkaç damla mı düşürmüştü?..

Velhasıl kınalı elinden şerbeti kaptım ve içtim, geçmiş ömrümü yeniden kazandım.

Gönlümde öylesine bir susuzluk var ki, suları sormak şöyle dursun, denizleri içsem gidecek değil!

Gözü her sabah böyle bir yüze değen bahtiyara ne mutlu... Şarabın sarhoşu gece yarısı uyanır. Saki'nin sarhoşu ta kıyamet gününün sabahında ayılır." (s. 158)

Kitabın son baskısından aldığımız şu satırlar, vardığımız sonuçlara hak verecek niteliktedir, sanırız.

Sayın İlaydın'ın *Bostan*²⁸ çevirisi de aynı derecede başarılıdır.

Her iki yapıt da Sadi'nin Türkçemize kazandırıldığını kanıtlayacak niteliktedir.

Bu alanda yayımlanan bir iki Sadi çevirisinin bu başarıdan sonra büyük bir ilgi toplaması elbette ki düşünülemezdi. Ama, yerel de olsa bu merakları ve çabaları takdirle karşılamak gerekir.²⁹

Mehmet Nuri Gençosman'ın Milli Eğitim Bakanlığı Doğu Klasikleri arasında yayımlanan Sadi'nin öbür çevirilerinin büyük bir eksikliğini tamamladığını söylemeden geçemeyiz.³⁰

Bu konuda söyleyeceklerimize son vermeden önce bitmez tükenmez çabalarıyla Farsçadan –başta Mevlâna olmak üzere– pek çok yapıtı dilimize kazandıran Sayın Gölpınarlı'nın *Hafız Divanı* çevirisine değinmeyi bir görev sayarız.³¹

Yukarıda Hafız divanı şerhlerinden uzun uzun söz etmiştik. Ama dilimize, daha önce, İran edebiyatından rint, sûfi ve lirik şairi Hafız'ın hava-

²⁸ *Bostan*, dilimize çeviren: Hikmet İlaydın, İstanbul 1950, Milli Eğitim Basımevi, XIX + 486 s.

— *Bostan*, 2. bs., dilimize çeviren: Hikmet İlaydın, İstanbul 1967, Milli Eğitim Basımevi, IX + 485 s.

— *Bostan*, çeviren: Hikmet İlaydın, İstanbul 1975, Hür Yayınları, 12 + 434 s.

²⁹ *Çiçek Bahçesi*, çeviren: Niğdeli Hakkı Eroğlu, Niğde 1944, Vilayet Basımevi, 369 s.

— *Gülsuyu*, Türkçeye çeviren: Niğdeli Hakkı Eroğlu, Niğde 1944, 240 s. Niğde Halkevi Yayınlarından: 5.

— *Gülistan*, Farsçadan Türkçeye çeviren: Yakup Kenan Necefzade, İstanbul 1965, Ülkü Matbaası, 219 s.

³⁰ Sadi-i Şirazi, Şeyh: *Rubailer ve İlk Gazeller*, Türkçeye çeviren: M. Nuri Genosman, Ankara 1947, Milli Eğitim Basımevi, III + 71 s.

— Sadi-i Şirazi, Şeyh: *Rubailer ve İlk Gazeller*, 2. bs., dilimize çeviren: M. Nuri Gencosman, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1963, VII + 60 s.

³¹ Hafız-ı Şirazi, Şemsü'd-din Muhammed: *Hafız Divanı*, Türkçeye çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1944, Milli Eğitim Basımevi, 39 + XIII + 788 s.

— Hafız Şirazi, (Şemsü'd-din Muhammed): *Hafız Divanı*, 2. bs., dilimize çeviren: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları Müdürlüğü, İstanbul 1968, Milli Eğitim Basımevi, L + 722 s. "Dünya Edebiyatından Tercümeler, Şark-İslam Klasikleri"

sını hiç kimse getirememişti. Abdülbaki Gölpınarlı Hafız'ı coşkulu, akıp çağlayan üslubuyla Türkçeye ilk kazandırandır. Bu yapıt aynı zamanda bir kültür hazinesidir de... Hafız üzerinde 39 sayfalık bir önsöz, Muhammed Gülendâm'dan 13 sayfalık bir çeviri, sonra 727 sayfa metin, 65 sayfalık bir de açıklama ve dizin. Böylece 800 sayfayı bulan kocaman bir yapıt...

Bu büyük çabalara hayranlık, bu dev gibi yapıtlara saygı duymamaya olanak var mı? Sağ olsunlar, elleri dert görmesin.³²

³² Bu konuda yazılmış daha başka yapıtlar için bkz. *Türkiye'de Basılmış Farsça Eserler, Çeviriler ve İranla İlgili Yayınlar Bibliyografyası*, Milli Kütüphane Yayınları: 2, Ankara 1971.

Balkan Ülkeleri Edebiyatlarından Türkçeye Çeviriler

BEHÇET NECATİGİL

1977 Mayıs sonlarında Münih'teki Güneydoğu Avrupa Derneğinden aldığım bir çağrıda, Derneğin Uluslararası 18. Üniversite Haftasına katılıp katılamayacağım soruluyor, bu kez "Güneydoğu Avrupa Ülkelerinin Çağdaş Edebiyatları" konusunun ele alınıp tartışılacağı bu seminere, benden "2. Dünya Savaşından Günümüze Türk Edebiyatında Gelişmeler" üzerine ve okunması 30-45 dakika sürecek bir rapor isteniyordu.

Ekim ayının ilk haftasında toplanacaktı kongre. Öneriyi kabul ettim, Türk Edebiyatında son gelişmeler, yeni doğrultular üzerine o bildiriye hazırladığım gibi, ne olur ne olmaz, elimdeki dergi koleksiyonlarımı tarayarak, 1930'lardan günümüze, Balkan edebiyatlarından Türkçeye çevirilerin uzun bir dökümünü de çıkardım. Dostum, yardımcım şair Yüksek Pazarkaya'nın da katıldığı toplantılarda¹ gördük ki, iyi etmişiz.

Balkan ulusları delegeleriyle temaslarımızda bu konuya da değinildi ve Türkiye'de komşularımız Balkan ülkeleri edebiyatlarına çok geniş bir ilgi olduğu, buna karşılık oralarda Türk edebiyatı kavramının, belli birkaç ünlünün birkaç yapıtı dışına çıkamadığı anlaşıldı. Bizim, Balkan edebiyatlarına karşı yakınlığımıza küçük bir örnek: Hatta 1967'de Helmut Salzinger, Stuttgarter Zeitung'da yeni Yunan yazarlarının hiçbirinin Federal

¹ Yüksek Pazarkaya'nın "Çağdaş Balkan Edebiyatları Haftası"nı ayrıntılarıyla değerlendiren iki yazısı için bakınız: *Milliyet Sanat Dergisi*, 249 (31 Ekim 1977) ve *Varlık*, 843 (Aralık 1977).